

KEMÉNY G. GÁBOR

Ady üzenetei

NEMZETISÉGI ÉS SZOMSZÉD NÉPI VONATKOZÁSOK ADY ENDRE MŰVEIBEN

Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés* című művének megjelenésekor Ady hosszabb méltatást írt a Nyugatban a munkáról, szerzőjéről, a nemzetiségi kérdéstről.

Ez a méltatás nem tanulmány, de nem is szokványos ismertetés. Ahhoz, hogy megértsük az egykorú magyar haladó közvélemény fogékonyságát, érzékenységét a nemzetiségi kérdés iránt, Ady értékelése perdöntő. Perdöntő abban a tekintetben is, hogy ez a maga társadalmán belül kisebbségi sorsra kárhozott magyar progresszió vágyta és kívánta az akkori Magyarország nemzetiségi kérdésének, kérdéseinek megoldását, s ez ebből az utókorra hagyott, nagyformátumú irodalmi-politikai üzenetből is kiderül. Ady „hadvezéri tett”-nek tartja Jászi könyvét, a műben kifejtett elvi álláspontot. Olyan alkotó és hadvezér cselekedetének, „aki serege helyett áll ki harc-döntő viadalra, ellenség-rengetegek ellen”.¹ A publicista Adyt nem vezetik regényes ábrándok. A kérdés tragikus világképét, benne a maga népe, nemzete válságos helyzetét hordozza tudatában. Jól tudja: évtizedek súlyos nacionalista tévedései, tragikus félreértései és buktatói felett mond rövidesen törvényszerű következményekkel járó ítéletet a történelem. Ady, Jászihoz hasonlóan mégsem csügged, sőt a távolabbi jövőt tekintve, bizakodó. Abban is egyetértenek, hogy a későbbi idő igazolja mindazokat, akik a nemzeti jogegyenlőséget, a nemzetiségi egyenjogúság szilárd elvi alapján vélik rendezhetőnek a század egyik főkérdését. Ady szavaival: „Megtalálta (mármint Jászi) nemzetiségi kérdésünkben, e valóban »legvéresebb kérdésben« »a demokrácia archimédészi pontját«, s káprázatos munkával, tudással és hittel meg merte itt mutatni. Ennél a könyvnél — állapítja meg összegezőként — talán évtizedek óta nagyobb, bátrabb, magasabb és olvasandóbb cselekedet nem történt.”

Ady ezzel a bírálattal maga is bátran és félreérthetetlenül feizárkózott ahhoz az egykorú magyar társadalomban kisebbségi helyzetben levő, de a tudományos és a közgondolkodási fejlődés előterében álló demokrata-radikális, korai szocialista avantgardhoz, amely ekkor már teljes forradalmi változást követelt a kérdés megoldása érdekében.

Ha Ady Jászi-bírálatát Ady korábbi nemzetiségi érdeklődésével, majd ennek az érdeklődésnek fejleményeivel egybevetjük, meglepő változásokkal találkozunk.

Ilyen mindenekelőtt Ady *nemzetiség szemléletének* fokozatos fejlődése, s az ehhez kötődő nemzet- és országféltő tudat, mely éppen az egykorú hazai nemzetiségi problémák fokozódó feszültségével, állandósuló válságtüneteivel kapcsolatban tölti el. A századelő elzárt magyar világot átható nacionalizmusprobléma fokozatos leküzdésére érdemes felidézni két megnyilatkozását 1902, illetve 1905 tavaszáról, a Nagyváradai Napló, illetve a Budapesti Napló hasábjairól.

Az előbbiben még maga Ady is nagy küzdelmet vív a nacionalizmussal a korszerű patriotizmus kialakítása érdekében. Az utóbbiban már „a nacionalizmus alkotmányáról” értekezik.²

Az említett két cikk közül az előbbi, a *Nagyvárad*i Napló 1902. április 30-i számában megjelent rövid eszéki híradás, izgatott, a külső szemlélő számára joggal elfogultnak tekinthető hangvételével kétségkívül a nacionalista válság sodrában élő publicista írása, *A nacionalizmus alkonya* pedig több a kialakítható későbbi álláspontnál. Az elsőt tekintve elmondhatjuk, hogy a magyar progresszió fővonala 1902 áprilisában lényegesen tovább lépett annál, ami Ady számára ekkor még problematikus. A Budapesti Napló 1905. április 8-i számában közölt, az *A nacionalizmus alkonya* című viszont idő előtti állapotot közöl. Hiszen a hazai nacionalizmusok apályával korántsem lehetett számolni a magyar és a nemzetiségi társadalmakban egyaránt eluralkodó nemzeti türelmetlenség szakaszán. A kor haladó közvéleménye, még a magyar progresszív töredék sem küzdötte le olyan mértékben a nacionalizmust, hogy annak alkonyáról lehetne szólni. A magyarság létén, felemelkedésén és nemzetek közötti megegyezése létkérdéseiben tündődő költő az álfüggetlenségi koalíció szakaszától (1907—1910) a probléma egészével, a népe és a népével együttélő népek, a „nem magyarok” közös, egyetemes problémájával viaskodik. Az egyes nemzetiségeket, az egyes szomszédnépeket érintő utalások viszont kizárólag a *publicisztikai* közlésekben, glosszákban, karcolatokban, nagyritkán hosszabb-rövidebb cikkekben látnak napvilágot.

A kor legnagyobb nemzeti költője nemzetiség szemléletében, 1907-ben a *Vér és arany* versei sajtó alá rendezésekor, ősi és megrendítően új tudati tartalmi elemek hadakoznak.

Ez az ellentmondásokban bővelkedő, színpompás és ugyanakkor tragikus küzdelem váltja ki az első jelentős lírai, nemzetiségi-kelet-európai üzenetet: *A Duna vallomását*. A vers írásakor a költő nemzetföltésének árnyai valósággal elfedik a jövőt. Mintha a „herderi jóslat” kódében lábolna, minden itt élő kispéneknél is szóló holbeini erejű képei között. A „Duna-tájról”, a „bús villámhárítóról” szól, ahol „fél-emberek és fél-nemzetcskék” élnek, szárnyuk szegetten.³

Nem mondták még el ebben a vonatkozásban, hogy *A Duna vallomása* nélkül nem is érthető meg a költőt a kérdés reális felismerése zenitjére emelő *Magyar jakobinus dalának* igazi jelentősége. A két nagy „dunai” vers elválaszthatatlan eszmei kölcsönhatásban áll egymással. Előzménye nélkül az utóbbi — a maga teljességében, forradalmi eszmeiségében — nem értékelhető. A Duna vallomását író költő végső kiutat keres a szárnyaszegett jelenből, a koalíciós időszak egyre mélyülő állami és nemzetiségi válságából, s ezt leli meg a század egyik legnagyobb magyar lírai-politikai üzenete kimondásában. A dualizmus elnyomó osztályrendszerében egyaránt elnyomott és összetört „magyarokhoz és nem magyarokhoz” intézett, összefogásra szólító felhívás ebben az értelemben válik időtálló, a magyar népiség és a magyar kelet-európai szemlélet gondolatvilágát egyaránt gazdagító és kiegészítő, időtálló eszmeiforradalmi üzenetté. Hogy a kor nem magyar társadalmának írói, költői, publicistái: *Hviezdoslav*, *Goga*, *Isac*, *Manojlović* és annyian mások értették. Aminthogy nem véletlen az sem, hogy a leghívebb barát, *Móricz* Zsigmond (Ady szavaival „a legeredményesebb életű, legtöbbet szenvedett, legkeserűbb, legnagyobb magyarságnak szívbeli látója, vérbeli írója”) éppen ezt az üzenetet idézi a gyászbeszédben. Méltó viszonzásul a mindhalálig tartó barátságról szóló korábbi szép üzenetre.⁴

Ez a „sajátos, új emberséget sürgető Duna-völgyi Internacionálé” valóban lenyűgözte a rezonáló kortársakat „sodró bátorságával”; „a bálványrombolók elszántságát érezték meg benne”.⁵

A *Magyar jakobinus dala* lírai-eszmei továbbvitelét, kibontását hiába keresnők a továbbiakban. Aminthogy a remekműnek, Ady nemzetiségi-kelet-európai vallomásai, üzenetei zenitjének nincs és nem is lehet felsőbb foka.

Ady megrendítően szép és egyértelmű lírai fővonala mellett nem feledkezhetünk meg az Ady-publicisztika nemzetiségi és kelet-európai jegyeinek bármilyen vázlatos, inkább csak jelzésszerű bemutatásáról sem. Annál kevésbé, mert ezekben a jórészt glosszákban (Ady kedvelt közírói műfaja), karcolatokban, rövid cikkekben sok minden előfordul, ami a költő nemzetiségpolitikai és kelet-európai szemléletét teljesebbé teszi.

Tanulmányunk további részében ezekről a vonatkozásokról kívánunk röviden megemlékezni. Előjáróban hangsúlyozzuk, Ady érdeklődése természetesen nem terjedt ki minden hazai nemzetiségre és szomszéd népre, aminthogy ez irányú szerepe, fellépése sem váltott ki visszhangot minden, a magyarsággal akkor együtt élt nemzetiségből és szomszéd népből. Nyilvánvaló, hogy kisebb, de korántsem érdektelen az *osztrák*, az *erdélyi szász*, a *cseh* vonatkozások száma, és hasonló a helyzet a *lengyel* tárgyú cikkek és utalások terén is. Ebből az alkalomból egyébként is csak a legfontosabbnak ítélt nemzetiségi és kelet-európai tárgyú írások egyes nemzetek és nemzetiségek szerinti bemutatására vállalkozhattunk.

A vázoltak előrebocsátásával foglalkozunk Ady idevágó publicisztikájának és ez irányú fogadtatásának *cseh*, *szlovák*, *délszláv* (szerb és horvát), *román* adalékaival és vonatkozásaival. Külön is hangsúlyozva, hogy ennek a kelet-európai Ady-publicisztikának részletesebb, elemző és összefüggéseiben bemutatandó feldolgozása az Ady-kutatás további fontos feladatai közé tartozik.

Már a nagy „dunai” versek (A Duna vallomása, Magyar jakobinus dala) idején találkozunk cseh vonatkozású írásaival, amelyeket a cseh társadalom, kultúra és tudomány iránti lelkes nagyrabecsülés jellemez. A cikkek írója jól tudja — mint ez néhány éven belül nyilvánvaló lett —, hogy a cseh közvélemény állásfoglalása döntő fontosságú Magyarország és népe jövőjére. Ezért is támogatja — a cikkekből kiscsendülő művelődési-társadalmi és kultúrpolitikai rokonszenv-nyilatkozatokon túlmenően — a két nép közötti irodalmi és művelődési kapcsolatok ügyét.

Két érdekes közleményre külön is figyelmeztetünk. 1907 nyarán Ady lelkesen rokonszenvező cikket közöl a *Budapesti Napló*ban a prágai cseh joggyakorlatok sztrájkjáról, akik azért léptek sztrájkba, mert évek óta — a kinevezés reményében — fizetés nélkül látták el a kinevezett törvényszéki tisztviselők munkáját. A joggyakorlatok elemi követeléseit 1907. július 13-án végül is teljesítették, és alkalmazták őket a monarchia igazságszolgáltatásának itteni fellegvárában, a prágai törvényszéken. „Ilyen és más jelenségek — olvassuk a győztes bérmozgalmat méltató cikkében — azt az ígéretet teszik, hogy Csehország a kultúrának és a demokráciának eljegyzettje.⁶ Hasonló hangnemben nyilatkozik a költő a régi cseh—magyar művelődési kapcsolatokról, Komensky Ámos Jánossal (*Comenius*) kapcsolatban. „Valamikor éltek, voltak magyar Pestalozzik, valamikor Comenius Ámos volt Magyarországon tanító. Hogyan ragaszkodjunk mi a másféle történelmi hagyományokhoz...”⁷

S hadd említsünk meg e vonatkozások felvillantásakor egy szlovák vonatkozású Ady-glosszát is. Ebben a glosszában a két nagy „dunai vers”: *A Duna vallomása* és a *Magyar jakobinus dala* megírása közötti szakaszon Ady megvédi a koalíció hatóságai által előbb és később is zaklatott rózsashegyi, szlovák származású orvost, Tolsztoj háziorvosát azokkal a hiedelmekkel szemben, hogy ő lett volna az, aki a nagy író Magyarországra és a magyar nép ellen hangolta volna. Érvelését — Makoviczky tolsztojánus aszkétizmusára célozva — ragyogó fordulattal zárja: „Nem tette, mi is hisszük, hála Istennek, hogy nem tette. De reméljük, azt sem beszélte el senkinek, hogy nálunk mi a sorsa minden új hitvallónak. Mert ezzel többet ártott volna nekünk a törvény előtt, mint a vén Tolsztoj felbosszantásával.”⁸

Ady Magyar jakobinus dalának *Hviezdoslav* lantján felcsendülő költői válasza — a *Dozvuky* (Visszhangok) ciklus egyik verse, Slov. Pohľad 1910. 207 p. — jelenti az egykorú szlovák költői visszhang zenitjét. *Csukás* István „Ady Endre a szlovák irodalomban” című jelentős tanulmánya élén foglalkozik a kor legnagyobb szlovák költője lírai válaszával és nagyszabású elemzésben tárja a magyar érdeklődők elé Ady szlovák irodalmi utóéletét.^{8a}

Ady és a szerb-horvát írók kapcsolatáról hosszabb, időtálló értékű tanulmányban számolt be közel húsz éve, ezeknek a kapcsolatoknak avatott kezű kutatója, *Vujicsics* D. Sztoján.⁹

A műből kiderül, hogy Ady kezdeti szerb-horvát fogadtatása alig néhány jelentős írónak és költőnek, így az Ady-verseket elsőként szerbre fordító Veljko Petrovicznak, Todor *Manojlovics*nak és Miroslav *Krležának* köszönhető.

Kétségkívül nehezebb ennél *Ady* szerb-horvát érdeklődésének nyomon kísérése. Itt a szálak visszanyúlnak 1894 decemberéig. Ekkor írja be ugyanis a zilahi főgimnázium hetedikes tanulójaként az iskolai önképzőkör jegyzőkönyvébe egyik első ifjúkori költeményét Márkó királyról, Kraljevics Márkóról. „Nem tekinthetjük véletlennek — írja *Ady* délszláv kapcsolatainak kutatója — hogy a költő egyik legkorábbi ifjúkori verse máris azt az érdeklődést tükrözi, amely a későbbi, A Duna vallomása és a Magyar jakobinus dala koncepciója irányába ösztönözte.¹⁰

Az *Ady*-publicisztika szerb-horvát vonatkozású glosszái, cikkei előbb a Nagyváradi Napló, majd a Budapesti Napló hasábjain jelentek meg. Ezekben a rövid publicisztikai írásokban azonban nem a történeti elemeken, hanem a társadalmi mondanivalón van a hangsúly.

Horvát tárgyú néhány írásából például azt a nacionalizmusproblémával kapcsolatban már említett következtetést vonhatjuk le, hogy a cikkek szerzőjét a századelő éveiben még csak elnagyoltan, némi nemzetieskedő elfogultsággal érdekelte a horvát nacionalizmus néhány regionális jelensége. Szerb vonatkozású írásaira általában a hazai szerb társadalmat foglalkoztató kérdések iránti fogékony érdeklődése a jellemző. Kettőt az idevágó karmolatok közül megemlítnék.

Az egyikben — az egykorú magyar olvasó számára bizonyára meglepetésként — megvédi a nemzetiségi kérdésben elfogult és szenvedélyes *Pavlovics Ljubomir* szerb-horvát nemzetiségi képviselőt, amikor az nem hajlandó párbajozni.¹¹ A rossz társadalmi szokásokat és előítéleteket félemlíthetetlen bátorsággal ostorozva érkezik el a műveletlenség okainak csillogóan szellemes kipellengérezéséhez. Így tesz másik szerb tárgyú cikkében, abban a remekművű miniatűr társadalomrajzban is, mely műfajilag a glossza és a karmolat határai közé helyezhető el, kétségkívül az utóbbihoz közelebb.

A *szerb diákok* című írás a maga rendjén szintén üzenet: a fiatalok védelmében, a tarthatatlan pedagógiai konzervativizmus felszámolása érdekében. A történet röviden annyi, hogy az újvidéki szerb gimnázium igazgatója nem engedélyezi a diákoknak — szerinte — a tanulástól elvonó ifjúsági könyvtárak használatát, mire a diákok „tanulói sztrájkot” szerveznek, elemi művelődési jogaik védelmére. Hallgassuk meg, miként védelmezi *Ady* a „sztrájkoló” újvidéki szerb diákok s egyben az ország minden tanulni vágyó, szegény sorsú fiatalja művelődési igazát:

„Bocsásson meg a gonosz nebulóknak az igazgató úr. Nem ez az első diákremitencia...

Az újvidéki legénykéek így szóltak: Minket a gimnáziumi statutumok szerint könyvek illetnek meg... És mi hónapok óta nem jutunk hozzá az ifjúsági könyvtárakhoz. Szegény fiúk vagyunk többnyire, könyveket nem igen vásárolhatunk. Hát mit csináljunk? Ha nem adnak könyveket, sztrájkolunk...

A magyar diákkronikánál — hangzik *Ady* ironikusan szellemes értékelése — alig van élénkebb diákkronika. De ebbe a krónikába új lapot írnak az újvidéki diákok. Diákok, akik azért sztrájkolnak, mert nem olvashatnak és nem tanulhatnak. — Még szerencse, hogy e hallatlanul újmódi zendülést nem igazi magyar diákok csinálták. Szerbek.”¹²

Ady szerb-horvát irodalmi fogadtatásához visszatérve, két neves író nevét emelhetjük ki. Az első az 1908. évi nagyváradi *Holnap* antológia és írói közösség egyetlen szerb tagja, akinek *Ady*hoz fűződő kapcsolatáról *Juhász Gyula* is megemlékezett. *Manojlovics Tódor* kétségkívül lelkes, rajongó híve és propagálója volt *Ady*nak, több versét ő fordította — németre. *Ady* költői és emberi értékeiről 1913-ban tanulmány jellegű cikket írt a Szerb Matica folyóiratában.¹³ Ebben a többi közt így nyilatkozik: „... *Ady* a magyar irodalom modern korszakának vezére. Megadatott néki az a nagy költőknél is ritka privilégium, hogy nemzetének képviselője legyen. Benne vált tudatossá és nyert kifejezést és formát mindaz, ami után már néhány évtizede vágytak... Olyan költő, akit az élet nagy és örök problémái izgatnak, égetnek és kínoznak. Olyan művész, aki bódult és kétségbeesett mindattól, ami az emberiséget eddig elkábította és ami miatt az emberiség kétségbeesett.”

Ezt az értékelést előbb 1930-ban a zágrábi Hrvatska revijában, majd esszégyűj-

teményében a forradalmi költészet irányában fejleszti tovább Miroslav Krleža.¹⁴ Petőfi forradalmi lángolása újjáélesztőjeként értékelve a költőt. Németh László egykorai munkájában ezért és Ady kelet-európai jegyei hangsúlyozásáért nevezi különösen jelentősnek Krleža Ady-tanulmányát. „A külföldi irodalomnak — írja — aligha van hasonló súlyú Ady-tanulmánya. Ady európai helyét pedig talán idehaza sem határozta meg senki szabatosabban.” Amiből mindmáig időtálló az a megállapítása, hogy valóban Krleža hívta fel a szomszéd népek írói közül elsőként a figyelmet Ady kelet-európaiságára.¹⁵

V. *Munteanu*, az Adevărul (Igazság) bukaresti munkáslap szerkesztője írja a húszas évek végén — Gheorghe Coșbuc Petőfi-rajongásán tündödvé — az alábbi emlékezetes sorokat: „Ha valaki venne annyi fáradságot magának, hogy pontosan számba vegye a magyarok és köztünk való irodalmi kapcsolatokat, a szellemi rokonságnak olyan érdekes megnyilatkozásait fedezhetné fel, melyek meggyőző bizonyítékaik lehetnek — a politikai barikádok ellenére is — az emberi együvértartozásnak. Ady Endre kapcsolata a román költőkkel és irodalommal eleven és ismert példa a felemlíthető sok és változatos példa között.”¹⁶

Ady közel egy évtizede halott, amikor a román munkáspublicista felidézi emléket a két nép, a két irodalom kapcsolatainak el nem homályosuló tükrében.

Hogyan alakult ki és milyen volt ez a kép Adynál?

A kezdetekben kétségkívül sok a disszonáns elem, de legalább ennyi az Ady társadalompolitikáját a főkérdésekben jellemző következetesség. Ady kétségkívül szemben áll a klerikalizmus minden válfajával. Így a nemzetiségi felső klérus lojálisnak álcázott, élesen magyarelles politikájával, de a nemzetiségellenes „csaholó hazafisággal” (Ady kifejezése!) is, mint azt az ekkor még áthatatos nemzetiséginek számító Mangra Vazul aradi gör. kel. püspökké választásakor írt cikkében kifejti.¹⁷ Életének ez a „debreceni” szakasza kétségkívül előnytelen hatással volt ekkori nemzetiségi és kelet-európai szemléletére. Ezek a kezdő publicista évei, a fenti kérdésekben is nem kevés bizonytalansággal.

Elmondhatjuk, hogy a helyzetkép való felismerésig a nagyváradi környezet, a *Nagyváradi Napló* nélkül talán később sem érkezett volna el. Ez a „váradi időszak” a vízváltástója Ady nacionalizmusválságának is. Ebben a debreceninel jóval haladóbb, publicisztikailag értőbb és érzékenyebb környezetben, román irodalmi-művelődési kapcsolatai második szakaszán nagy hatással lehetett Adyra a hazai román színházügy, mint azt két fontos, egykorú cikke is mutatja.

Az elsöben Ady beszámol a két nép megbékélésén egész életén át fáradozó Iosif Vulcan (Vulkán József) *István vajda* című történeti drámája sikeres nagyváradi, magyar nyelvű bemutatójáról. „Örülünk — írja Ady —, hogy az ő (Vulcan) irodalmi működése csinálta meg az első nyílt kulturális közeledést Nagyváradon és Bihar vármegyében a románság és a magyarság között... Csináljunk egy túrhető Magyarországot. Ez volna ám egy premier... Ha ezt nem csináljuk, akár míg itt egymással civödünk s túrjük a proletár milliók gyötrelmét, akadályozzuk a kultúrát, haladást és anyagi megerősödést, összecsap fejünk felett az ár.”¹⁸

Ha *Gregus* Ágost 1871-ben — több mint harminckét évvel a bemutató előtt — Vulcan Kisfaludy társasági beiktatásakor már a „kölcsonös kultúrközvetítőt” és a „béke emberét” értékeli,¹⁹ Ady felújítja és megerősíti ezt a felismerést. Az ekkor hatvankét éves Iosif Vulcan, a nagytekintélyű író, szerkesztő és kultúrpolitikus — ha egyéb körülmény az érdekeltek részéről nem zavarja — mindenképp alkalmas lett volna egy nagyobb szabású közeledési akció előkészítésére. Korai — 1907-ben bekövetkezett — halála a bizonyára Ady által is táplált reményeknek véget vetett. Vulcanról szólva feltételezhetjük, hogy Adyt is ő figyelmeztethette a hazai román színházügy helyzetére. Még az év novemberében, de már a Budapesti Naplóban Ady Zacharia *Bârșeanu* (Barișean), az akkori magyarországi román színházi alap ügyintézője bemutatásával hosszabb rokonszenvező cikket ír e tárgyban.²⁰

Ennek az őszinte és elismerő érdeklődésnek az áramkörében 1907 nyarán, az egykorú romániai parasztfelkelés hatása alatt két további, a határon túli és inneni

román néppel együttérző cikket jelentet meg a lapban. Az egyikben megvédi a román gimnazistákat, akik Ploesziben, a sétakocsikázó Károly király hintájába a felkelésben részt vett parasztok ügyében kegyelmi kérvényt dobnak. A kitűnő glosszánál is érdekesebb számunkra az a nagyobb igényű, társadalmi-történeti hangvételű hosszabb írása, melyben az egykorú (nyilván a romániai parasztlázadás hatására jelentkező) máramarosi és Bihar megyei, Vaskóh környéki román parasztmegmozdulásokkal foglalkozik. Ebben a cikkében e népmozgalmakkal való már-már forradalmi szolidaritás hangján — az egykorú magyar publicisztikában feltehetően elsőként — kijelenti: „A máramarosi oláh (román) még tud lázadni, mert emlékezik Horára és Kloskára.”²¹

Nem véletlen, hogy *Bartók* erdélyi népzenei gyűjtése támogatójának, Ion Busiția-nak — román nyelvű (!) levele mellékleteként — az „Illés szekerén” verskötetet küldi, s ebben a levelében külön figyelmezteti román barátját a Magyar jakobinusok dalának a közös elnyomatásban szenvedő magyar és nem magyar népek összefogásáról szóló felhívására. „Sohasem volt még költőnk — közli Busițiaival —, akinek lett volna bátorsága hasonlólt írni.”²²

Bartóknak ezzel az 1912 januárjában Busițiahoz intézett, Rákoskeresztúrról Belényesre küldött levelével közelítjük meg Ady egykorú román irodalmi-művelődési kapcsolatai záró szakaszát. Erre az aránylag rövid, de annál mozgalmasabb szakaszra esik a *Goga* Oktaviánna és *Isac* Emillel való kapcsolata.

Két, érdemében, mondanivalójában és szintjét tekintve is külön típusú kapcsolatról van szó. Gogához eleinte különösen mély, emberi és költői megbecsülés, majd a nem irodalmi okokból bekövetkezett elhidegülés, elzárkózás és megrendülés motívuma fűzi Adyt. A munkásmozgalom felé tájékozódó fiatal román költőt és publicistát, Isacot, az akkor már nem kisszámú „nem magyar” Ady-rajongók ragaszkodása köti a költőhöz.

Goga és Ady nem hosszú életű irodalmi barátságába is meghatározó tényezőként belejátszott az egykorú hazai nemzetiségi kérdés válságossá válása, az Ady—Isac kapcsolatot ezzel ellentétben mindvégig az őszinte megértés, a kölcsönös emberi és írói megbecsülés motívuma jellemzi.

Ady tizennégy elején a Világban bírálja Goga „paktumpolitikáját”, de még ekkor — első nagy megrendülése szakaszán is — „különbséget tesz a román nép és történeti harcosai (Iancu), másrészt a Tisza Istvánnal egyezkedők között. Csak megilletődéssel emlékezhetünk az ekkor már mélységesen csalódott Ady szavaira: „Hidd el, hogy szeretlek, szeretem érzelmes, gyönyörű népedet, szeretem úgy mint a magamét... Vigyázzatok: hátha még olyan valakivel köttök kötést, ki soha még nem rajongott...”²³

Goga folyóiratának magát megnevezni nem kívánó (hangvételnél, kifejezésben a román költőre emlékeztető) nyilatkozója 1914 februárjában válaszol Ady hírlapi nyílt levelére. Két emberöltővel később, visszatekintve a cikk pontosan kidolgozott gondolatmenetére, úgy véljük, elsődrendű célja az volt, hogy elterelje a figyelmet Goga bizalmas kapcsolatáról. Ehelyett hangsúlyozta azt, ami ekkor, 1914 februárjában, napokkal a Tisza-féle paktumtárgyalások parlamenti nyílt kudarca előtt, amúgy is nyilvánvaló volt, hogy a magyarországi román nemzetiségnek joga van mindenféle tárgyalásra, hiszen nem kötelezte el magát. „Ne hidd — hangzik a viszontválasz összegezése — hogy néhány inségre jutott ember halálra zsbabaszthat egy népet... a népek közötti »béke« nem jegyzőkönyvekben és zöld asztalnál kötött egyességekben valósul meg”.²⁴

Az Ady—Goga üzenetváltás drámai szakaszára esik Emil *Isac*, az ifjú román haladó költő és publicista több, Adyhoz intézett üzenete, levélváltása. Isac bátran, félreérthetetlen nyíltsággal elismeri Ady Gogához intézett 1914. január 24-i hírlapi nyílt levelének azt a tételét, amelyben a költő elmarasztalja az egyezkedő román komitét, és ezen belül Gogát is. Az események felgyorsulására jellemző, hogy Adyhoz Kolozsvárról 1914. február 15-én intézett levele két nappal később már megjelenik a

Világban, hogy két emberöltővel később az Igaz Szó 1957. évi Ady-emplékszámában ismét köztegyék.²⁵

Isac az egyetlen, aki nem nyugszik bele a történetekbe. Ő egyben az egyetlen román nemzetiségű bíráló, aki magyarul, a Nyugat hasábjain, elmarasztalja Goga kulcsdrámáját. Remek érzékkel és meglátással Rákosi Viktor Elnémult harangokjával hasonlítja össze Goga célzatos színpadi játékát: „A budapesti intellektualizált közönség — írja — már nem tapsol az Elnémult harangoknak...” Goga darabja — közli — „színpadra viszi a vezércikket, s a bukaresti színpadon mondatja el a paraszttokkál Scotus Viator vadjait”.²⁶

És ez a nyíltszívű barát az egykorú román—magyar kapcsolatok terén még ennél is tovább megy. A Huszadik Században, Jászi folyóiratában megjelent román tárgyú sajtótörténeti tanulmányát „nemes barátjának, Ady Endrének” ajánlja.²⁷ Már korábban, 1914. június 15-i, Adyhoz intézett levelében kéri Ady engedélyét, hogy annak egyik egyfelvonásosát a modern román írók Szabad Színházában, Bukarestben előadhassák, amiből — a közbejött körülmények miatt — nem lett semmi. A Nyugatban 1914 végén közölt cikkének tanúsága szerint még ekkor is változatlanul bízik — mint írja — „a román—magyar béke” realizálásában.²⁷

Nem lenne teljes Isac Adyhoz fűződő egykorú kapcsolatainak képe, ha befejezésül nem idéznénk erről a bécsi magyar emigráns sajtóban közölt visszaemlékezését: „... Volt idő (talán igaz sem volt?), amikor egy maroknyi román és magyar entelektüel összefogott, hogy újravajítsák azt, amit a politikusok összerontottak: a megértés útját. Önök a „Világ”-nál és a „Nyugat”-nál a bátor szívű Jászi Oszkárrel és a halhatatlan Ady Endrével az élen — mi, románok, a Noua Revista Romananál és csodálatos, ami senkinek sem tudott sikerülni, egy pár derék és bátor léleknek sikerült...”

A háború elszakított egymástól. Ady Endre halott és pihen. Neki, aki annyiszor hajszolta az életet, az álom késői boldogság. Jászi Oszkár száműzöttén rója a betűt...²⁸

Ady politikai publicisztikájában jelentkezik az egykorú lengyel kérdés megítélése is. 1917 februárjában *Ignotus* háborús könyvét elemezve arról ír a Nyugatban, hogy „Sienkiewicz könyve, a »Bartek Slowik« a hősi mivoltnak a legmaradandóbb szatírája”. Ugyanezt a kérdést részletesebben 1918 februárjában, egyik legkésőbbi publicisztikai írásában fejti ki. „Sienkiewicznek — írja Ady — van egy nagyszerű háborús regénye... »Bartek Slowik«, magyarul a Hős elvitetik, hogy hős legyen, a porosz-francia háborúba. Annyi köze nincs Moltkehoz, Napóleonhoz, Bismarckhoz és a többihez, mint ma nekem vagy neked, embertársam. Mégis ő lesz a leghősebb, háború után pedig tönkremegy, meghal, csupán, mert lengyel mégis. Ez a Sienkiewicz-történet egyike a legjobb, legmaibb történeteknek.” Ugyanezt az egykorú magyar háborús irodalommal, így Kiss Menyhért munkájával összehasonlítva is fenntartja. A lengyel mű így kerül ki a kritikai párhuzamból: „A történet magyar a Kiss Menyhértnél természetesen, de [értsd: ez a mű] magyarabb akármelyik mai háborús magyar vagy más írásnál”. Amiből nyilvánvaló, hogy Ady utolsó üzenetei egyikében milyen nagyra becsüli *Sienkiewicz* antiimperialista és háborúellenes álláspontját, s ebben a két, történetileg egymáshoz érkezett nép függetlenségi és antimilitarista küzdelmének azonos jegyeire is rámutat.²⁹

Ezzel az elgondolkoztató motívummal zárul Ady kelet-európai üzeneteinek sora.

IRODALOM

1. *Jászi Oszkár* könyve (A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés). Nyugat, 1912. máj. 16. sz., 835—7. p. — Ady Endre összes prózai művei (a továbbiakban: AEÖPM) X. kötet 191—4. p. — Ady Endre publicisztikai írásai (a továbbiakban: AEPI) 3. köt. 382—5. p.
2. Ady E.: *Nacionalisták* (A magyar nacionalizmus). = AEPI 1. köt., 252—3. p. és *A nacionalizmus alkonya*. = Budapesti Napló, 1905. ápr. 8. sz. — AEPI 2. köt. 103—105. p.

3. *Ady E.*: A Duna vallomása. = *Ady Endre* összes versei I. Bp. 1972, Szépirodalmi Kiadó. 93–93. p.
4. *Móricz Zsigmond*: Válogatott irodalmi tanulmányok. Bp. 1952, 142–4. p. — *Pesti Hírlap*, 1919. jan. 30; 26. sz. — A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből (a továbbiakban: Szomszéd népi kapcsolataink) Bp. 1962, Tankönyvkiadó. 580–2. p. és *Ady E.*: Levél-féle *Móricz Zsigmond*hoz. (A menekülő élet, 1912.) = *AEÖV* I. köt. 572. p.
5. *Király István*: *Ady Endre*. II. köt. Bp. 1970. Magvető. 469–470. p.
6. *Ady E.*: A cseh joggyakorlatok. = *Budapesti Napló*, 1907. júl. 17. 164. sz. = *AEÖPM* II. köt., 539–541. p. — Szomszéd népi kapcsolataink, 570–1. p.
7. *Uő.*: *Comenius Ámos* utódja. = *Budapesti Napló*, 1908. ápr. 24. sz. — *AEÖPM* IX. köt. 213. p. — *AEPI* 3. köt., 88. p.
8. *Ady E.*: *Tolsztoj és Makoviczky*. = *Budapesti Napló*, 1907. nov. 27. sz. — *AEÖPM* IX. köt. 67–8. p.
- 8a. *Vö. Csukás István*: *Ady Endre a szlovák irodalomban*. Bp. 1961, MTA Irodalomtört. Int. 147 p., 6 t. (Irodalomtörténeti füzetek 35.) — *Hviezdoslav* lírai válaszáról ld. a tanulmány *Ady és Hviezdoslav* című, első fejezetét. (Uo., 7–15. p.)
9. *Vujicsics D. Sztóján*: *Ady és a szerb-horvát írók*. (Visszaemlékezések és vallomások margójára.) = *Világirodalmi Szemle*, 4, 1958. 2. sz., 128–137. p.
10. *Vujicsics D. Sztóján*: *Ady ifjúkori költeménye Kraljevic Markóról*. = *Irodalomtört. Közlem.*, 1961. 2. sz., 171. p.
11. *Ady E.*: *Zsivio*. = *Nagyvárad* Napló, 1902. szept. 5. sz. — *AEÖPM* III. köt. 135–7. p. — A horvátok vallása. = *Budapesti Napló*, 1908. febr. 4. sz. — *AEPI* 3. köt. 27–8. p. és *Uő.*: *Szégen*. = *Nagyvárad* Napló, 1902. jún. 20. sz. — *AEPI* 1. köt., 270–2. p.
12. *Uő.*: A szerb diákok. = *Budapesti Napló*, 1905. ápr. 6. sz. — *AEPI* 2. köt., 99–101. p.
13. *Vujicsics D. Sztóján*: *Ady és a szerb-horvát írók*... *Világirodalmi Szemle*, 4, 1958. 2. sz., 129., 132. p. és *Manojlovic, T.*: *Endre Ady*. = *Letopis matice srpske* 296. köt., 1913. 23–5. p. — Szomszéd népi kapcsolataink, 575. p.
14. *Vujicsics i. m.* 136. p. és *Krleza, M.*: *Madjarski lirik Ady Endre*. = *Eseji I.*, Zagreb 1932, 108–9. p.
15. *Németh L.*: *Krleza Adyról*. (Tan. részlet.) = *Uő.*: *Kisebbségben*. Bp. 1942. 342–4. p.
16. *Munteanu, V.*: *Cosbuc si Petófi*. = *Adevarul (Buc.)* 1928. nov. 20., 41. (13780.) sz. — Szomszéd népi kapcsolataink, 272. p.
17. *Ady E.*: *Hazafiatlan oláh főpapok*. = *Debreczen*, 1899. júl. 24. sz. — *AEÖPM* I. köt. 180–1. p. — *Tiszta választás*. = *Debreczen*, 1899. júl. 22. sz. — *AEÖPM* I. köt. 176–7. p. és *Uő.*: *Csaholó hazafiság*. = *Nagyvárad* Napló, 1902. júl. 5. sz. — *AEPI* I. köt., 280–2. p.
18. *Ady E.*: *Egy premier*. = *Nagyvárad* Napló, 1903. márc. 4. sz. — *AEÖPM* IV. köt. 46–8. p.
19. *Greguss Ágost* 1871. máj. 31-i beszéde *Iosif Vulcan* magyarországi román írónak a *Kisfaludy Társaság* soraiba választásakor. = *Kisfaludy Társaság Évlapjai (új folyam)* VII. köt. 1871–2. 146–7. p.
20. *A-y E-e*: *Zachariás úr*. = *Budapesti Napló*, 1903. nov. 8; 306. sz. — *AEÖPM* IV. köt. 180–3. p. — *Íratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában* III. köt., 512. p.
21. *Uő.*: *Az oláh gimnázisták*. (Azoknak a nép baja fája.) = *Budapesti Napló*, 1907. júl. 20. sz. — *AEÖPM* VIII. köt., 273–4. p. és *Uő.*: *A történelmi pellagra*. = *Budapesti Napló*. 1907. aug. 8. sz. — *AEÖPM* VIII. köt., 297–9. p. — *AEPI* 2. köt., 551–9. p. — Szomszéd népi kapcsolataink, 568–9. p.
22. *Vö. Demény János* [szerk.]: *Bartók Béla levelei* III. 73. p. — Szomszéd népi kapcsolataink, 653–4. p.
23. *Ady E.*: *Magyar és román*. (Levél *Goga Oktavián*hoz.) Írta: *Ady Endre*. = *Világ*, 1914. jan. 24; 22. sz. — Szomszéd népi kapcsolataink, 577. p.
24. *Luceafarul* 1914. 2. sz., 61. p. — Szomszéd népi kapcsolataink, 578. p.
25. *Világ*, 1914. febr. 17. sz. — *Kolozsvári levél Ady Endrének*. — *Igaz Szó*, 1957. 11. sz., 889–891. p.
26. *Isac, Emil*: *Domnul notar. Goga Oktáv színdarabja*. = *Nyugat*, 1914. ápr. 1. 7. sz., 498–9. p.
27. *Uő.*: *A progresszív román sajtóról*. = *Huszadik Század*, 30, 1914. 348–354. p. és *Isac, Emil*: *A román–magyar béke*. = *Nyugat*, 1914. dec. 16. sz., 650–1. p.
28. *Bécsi Magyar Újság* 1922. jan. 1; 1. sz. — Szomszéd népi kapcsolataink, 695. p.
29. *Ady*: *Ignotus* háborús könyve. (Egy év történelem. Jegyzetek 1914 tavaszától 1915 nyaráig.) = *Nyugat*, 1917. febr. 1; 3. sz. 314–5. p. és *Uő.*: *Daudet és Kiss*. = *Nyugat*, 1918. febr. 16; 4. sz. 359–360. p.